

دانشنامه امامت به گزارش اهل سنت

(گفت‌وگو با پدیدآورندگان یک پژوهش کلان)

موسوعة الامامة في نصوص اهل السنة، عنوان پژوهشی است که در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی در حال انجام است. این پژوهش، بازسازی و ویرایش جدیدی از کتاب ملحقات احقاق الحق است. آنچه در ذیل می‌آید، گفت‌وگو با پدیدآورندگان این پژوهش کلان است.

روابط خوبی که با علمای اهل سنت در کشورهای مختلف داشتند، موفق شدند از برخی از آنان اجازه دریافت نمایند و شماری از کتابهایی را که در ایران نبود، تهیه کنند. همچنین بسیاری از کتابها را از شخصی به نام قاسم محمد

رجب خریداری کردند. او صاحب کتابفروشی مکتبه المثنی در بغداد بود و تصور نمی‌کنم در آن زمان در جهان اسلام کتابفروشی‌ای به بزرگی آن وجود داشت. کتابفروشی ایشان در بغداد از صحن حرم حضرت معصومه علیها السلام بزرگ‌تر و آکنده از کتاب بود و از همه نقاط عالم با ایشان ارتباط داشتند و برایش کتاب می‌فرستادند و از وی کتاب می‌خریدند.

قاسم محمد رجب، مرید مرحوم آیت‌الله مرعشی شده بود و یک بار هم در زمان تأسیس کتابخانه به اینجا آمد. ایشان کتابی که به دست می‌آورد و تصور می‌کرد به کار مرحوم آیت‌الله مرعشی می‌آید، برای ایشان ارسال می‌کرد.

سید محمود مرعشی نجفی:

سابقه کتاب ملحقات احقاق الحق به حدود نیم قرن قبل بازمی‌گردد. در آن زمان مرحوم والد، آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، غیر از کارهای تألیفی دیگرشان، دو کار عمده را مد نظر قرار

دادند: یکی کتاب احقاق الحق مرحوم قاضی نورالله شوشتری بود که یک چاپ سنگی از آن موجود بود که بخشی از آن در قاهره چاپ شده بود و تعداد نسخه‌های آن محدود بود. ایشان تصمیم می‌گیرند با نوشتن حواشی بر کتاب مزبور، آن را تجدید چاپ کنند. از آن زمان، ایشان فیش‌برداری از کتابها را آغاز نمودند.

کار دیگر ایشان، تهیه مفتاحی برای کل احادیث شیعه بود که امکان دستیابی آسان به حدیث مورد نظر را فراهم می‌آورد. این کار پس از انجام دادن بخشی از آن، متوقف شد، اما احقاق الحق ادامه پیدا کرد. مرحوم آیت‌الله مرعشی در ابتدا در صدد جمع‌آوری منابع برآمدند، و با توجه به

خودشان برای منابع و مآخذ اهل سنت فراهم کرده‌اند که در تألیف این کتاب از آنها استفاده شده است.

این مجموعه تا جلد پانزدهم با کمک یک بانی چاپ شد و این امر، باعث شد برخی افراد کتاب را با ثلث قیمت بخرند و با اندکی سود آن را بفروشند. از جلد شانزدهم به بعد، به همت کتابخانه چاپ و به‌رایگان توزیع و بسیار از آن استقبال شد. در بیروت نیز تا جلد بیست و چهارم چاپ و منتشر شد. مرحوم آیت‌الله مرعشی به این کتاب عشق می‌ورزید و سخت در پی به بار نشستن آن بود.

روی چه بخشهایی از کتاب هنوز کاری صورت نپذیرفته است؟

تا کنون، روی بخش مطاعن کتاب کار نشده است، ولی در

حال برنامه‌ریزی هستیم که در آینده چه پژوهشهایی در این باره می‌توان انجام داد. مشکلات تدوین این کتاب در زمان مرحوم آیت‌الله مرعشی چه بود؟

مهمترین مشکل کتاب این بود که در طول زمان، منابعی جدید به دست ایشان می‌رسید که راضی نمی‌شدند از آنها درگذرند. بنابراین، در جلد‌های بعد، آنها را استدراک می‌کردند. مثلاً در باره امیرالمؤمنین علیه السلام، در جلد‌های اول و جلد‌های میانی و جلد‌های آخر، مطلب هست. استدراکات متعددی در جاهای مختلف

این کتاب به چشم می‌خورد و این، ضعف بزرگ کتاب یادشده بود. به همین دلیل، ایشان در فکر بودند که کتاب را با دقت بازبینی کنند و هر کدام از مطالب را در جای خود

پس از گردآوری منابع، مرحوم آیت‌الله مرعشی تا پاسی از شب روی آنها کار می‌کردند و پشت صفحات کتابها با قلم قرمز، یادداشتهای خودشان را می‌نوشتند. به تدریج ایشان به این نتیجه رسیدند که این کاری نیست که بتواند به‌تنهایی از عهده آن برآید. از این رو، ده تا پانزده نفر را به کار دعوت کردند؛ مانند آیت‌الله تجلیل تبریزی، مرحوم آیت‌الله حاج شیخ قوام و شنه‌ای و بنده که در ابتدا استنساخ می‌کردم.

به هر حال، این پژوهش با همکاری آقایان شروع شد و جلد‌های اول تا سوم آماده چاپ گردید. وقتی این سه جلد چاپ شد، متوجه شدند که حواشی به سه جلد اول مربوط می‌شود. به همین علت، از جلد چهارم تا جلد سی و چهارم، هیچ مطلبی از متن کتاب *احقاق الحق* آورده نشد، و از جلد پانزدهم به بعد، اسم آن هم از *احقاق الحق* به *ملحقات احقاق الحق* تغییر یافت.

بایسته یادآوری است که مرحوم آیت‌الله مرعشی در این تحقیق، بیش از چند هزار کتاب را شخصاً دیده‌اند و پشت آنها یادداشت

کرده‌اند که من برای *احقاق الحق* به این کتاب مراجعه کردم و مطالبی را از آن استخراج کردم و در مجموعه تحقیقات *احقاق* آنها را آورده‌ام. ایشان بیش از چهار دفتر با خط

سَمَاءُ رَبِّكَ رَبِّيَ لَيْلَةَ الْوَدَاعِ
السَّيِّدِ شَهَابِ الْبَيْتِ الْحُسَيْنِيِّ الرَّعْسِيِّ النَّجْفِيِّ

مَوْسُوْعَةُ الْإِمَامَةِ
فِي نِصُوصِ أَهْلِ السُّنَنِ

بَاهْتِمَاءِ

السَّيِّدِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ النَّجْفِيِّ

وَلِجُمْهُرٍ مِنَ الْمُحَقِّقِينَ

قرار دهند؛ به گونه‌ای که مطالب هر یک از ائمه معصومین^{علیهم‌السلام} در یک یا چند جلد قرار گیرد و موسوعه‌ای عظیم عرضه شود. اکنون خواسته ایشان با همکاری دوستان صاحب فضل جامعه عمل پوشیده است، و امیدواریم مجموعه‌ای در خور توجه فراهم آید.

و به حالت قهر از جلسه بیرون رفت. مرحوم آیت‌الله مرعشی تا در خانه به دنبال ایشان رفت و او را به اتاق دیگری برد و به طور خصوصی ادله زیادی برشمرد که اگر برای این کار از هر لحظه استفاده نکنیم، متضرر خواهیم شد و فرصتی مهم را از دست خواهیم داد. آن شخص، تازه به عمق توجه و عنایت ایشان به این کار پی برد. در وصیتنامه آیت‌الله مرعشی نیز بر اهمیت این کار و به سامان رسیدن آن تأکید شده است.

ایشان از برخی کتابهای قطور کپیهای کوچکی تهیه و صحافی می‌کرد و آنها را داخل جیبش می‌گذاشت و اگر به حرم یا جایی دیگر می‌رفت که به آن کتابها دسترسی نبود، از این کتابها برای مطالعه و تحقیق و یادداشت‌برداری بهره می‌برد. اکنون شماری از همین کتابها در کتابخانه ایشان موجود است.

محمد اسفندیاری:

موسوعة الإمامة فی نصوص اهل السنة، دانشنامه امامت به گزارش اهل سنت است. در این کتاب، موضوع خطیر امامت، نه بر اساس روایات و نصوص شیعه، بلکه بر پایه احادیث و متون اهل سنت، تبیین می‌شود.

در جهان اسلام، در باره هیچ موضوعی به اندازه «امامت» اختلاف نشده است؛ حتی شهرستانی در کتاب ملل و نحل می‌گوید: «در باره هیچ موضوعی، به اندازه موضوع امامت، شمشیر از نیام بیرون کشیده نشده است».

از دیرباز، دانشوران شیعه آثاری گوناگون در اثبات امامت و نصوص آن فراهم آورده‌اند. آخرین کتابها در این باره از میرحامد حسین هندی و علامه امینی، با عناوین *عبقات الأنوار* و *الغدیر*، منتشر گردیده‌اند. موسوعة الإمامة پژوهشی است در ادامه این پژوهشها، اما با گفتمانی جدید. ما در این کتاب، با گفتمان اهل سنت با آنان احتجاج

روش کار مرحوم آیت‌الله مرعشی چگونه بود؟

در ابتدا مرحوم آیت‌الله مرعشی منابع را استخراج می‌کرد، و اگر دیگران این کار را انجام می‌دادند، ایشان بررسی می‌کرد و سپس بنده آنها را روی فیشهای مخصوص می‌نوشتم و در اختیار آقایان قرار می‌دادم، تا چنانچه به توضیح یا شرح و تفسیر نیاز است، کتباً یادآوری کنند. سپس آیت‌الله مرعشی آنها را ملاحظه می‌کرد و پس از تأیید نهایی به دست چاپ می‌سپرد. البته در آن زمان، ویرایش به معنای امروزی آن وجود نداشت؛ لذا از دقت کار کاسته می‌شد.

به نظر شما این پژوهش چه زمانی پایان می‌یابد؟

با برنامه‌ریزیهای انجام‌شده، ان شاء الله این کار تا دو - سه سال آینده به نتیجه نهایی می‌رسد.

آیا موسوعة امامت به صورت لوح فشرده نیز عرضه می‌شود تا قابلیت جست‌وجوی رایانه‌ای را داشته باشد؟

این اثر، پس از چاپ، بر روی لوح فشرده عرضه خواهد شد، تا پژوهشگران بتوانند بیشتر و آسان‌تر از آن سود جویند.

آیا از مرحوم آیت‌الله مرعشی در تالیف احقاق الحق خاطره‌ای دارید؟

در آن روزها جلساتی برای بررسی منابع احقاق تشکیل می‌شد و مرحوم آیت‌الله مرعشی می‌کوشید در وقت جلسه، هیچ مراجعه‌کننده و برنامه‌دیگری نداشته باشد؛ حتی شخصی را تعیین کرده بودند که به مراجعات پاسخ گوید. در یکی از جلسات، یک سؤال فقهی مطرح شد که با موضوع جلسه بی‌ارتباط بود. مرحوم آیت‌الله مرعشی گفتند: «این سؤال را به بعد از جلسه موکول کنید، چون کار فعلی ما مهمتر از این سؤال فقهی است». سؤال‌کننده ناراحت شد

حضرت فاطمه علیها السلام و امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام خواهیم رسید. «مسک» این موسوعه، به مصداق «ختامه مسک»، ولی عصر (عج) است و مجلدات ویژه آن حضرت نیز بسیار پر برگ و بار خواهد بود.

محمد مرادی:

مرحوم آیت‌الله مرعشی در هنگام احیای *احقاق الحق*، به مباحث کلامی امامت می‌رسد و به نظرش می‌آید گفتنی‌هایی ارزشمند وجود دارد که باید به این کتاب ضمیمه شود. از این رو، گروهی را تشکیل می‌دهند تا منابع (اعم از چاپی، کهن، خطی و متأخر) را شناسایی و مطالعه کنند و هر آنچه در لابه‌لای آن کتابها از خبر و حدیث و منابع کلامی، در باره اهل‌بیت علیهم السلام یافتند، گرد آورند و با اتمام کار هر جلد، آن را چاپ کنند. در واقع، کتاب جدید ضمیمه‌ای می‌شود بر جلد ضمیمه‌ها، یا مستدرکی بر مستدرکات، و بالغ بر سی جلد فراهم می‌شود که انبوهی از اطلاعات را در بر می‌گیرد؛ حتی از کتابهای لغت نیز در این مجموعه استفاده شده است. همین گستردگی و طول زمان تحقیقات و ضمیمه‌بودن این کتاب به کتابی دیگر، موجب شده است این اثر، سامان و ساختار مناسب نداشته باشد. بنا بر این، مقرر شد که این اثر بازسازی شود و چنانچه در تحقیقات اولیه منابع و مدارکی از قلم افتاده باشد، آورده شود، و اگر خطاهایی به آن راه یافته، اصلاح گردد. در این مجموعه، مطالب تکراری به چشم نخواهد خورد.

هر پژوهشگری که *ملحقات احقاق الحق* را ملاحظه کند، به خوبی درمی‌یابد که تمام اطلاعات موجود در کتابها، اعم از تکراری و غیرتکراری، در آن آورده شده است. شاید منظور تدوین‌کنندگان این بوده که همه مباحث و احادیث در باره اهل‌بیت علیهم السلام، به ویژه مطالب مربوط به امامت، از میان منابع کهن و متأخر اهل سنت گردآوری شود. کتاب یادشده چنین القا می‌کند که این مطالب جدید نیست و از عصر نزول وحی آغاز شده و پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله، خود، بر آن بوده که امامت باید در نسل او ادامه یابد. گردآورندگان *ملحقات احقاق الحق* کوشیده‌اند تمام منابعی را که مطلبی در باره ائمه علیهم السلام در آنها هست، گردآوری کنند؛ لذا به کتابهای غیرحدیثی،

می‌کنیم و به اعترافات ایشان در موضوع امامت استناد می‌جوییم. این گفتمان، کاملاً منطقی و مرضی‌الطرفین است و اهل سنت نمی‌توانند از پذیرفتن آن خودداری کنند. البته می‌دانیم که همه مسائل امامت از طریق روایات اهل سنت اثبات نمی‌شود؛ ولی همان اندازه که اثبات شود، حجتی برای اهل سنت و پشتوانه‌ای برای شیعه است.

آنچه از کتاب *موسوعه الامامة* چشمگیر و ابتکاری است، همین است که در آن فقط به گزارشهای اهل سنت اتکا و اقتصار شده است؛ یعنی اعتقادات شیعه فقط از منابع غیر شیعه استخراج گردیده و باب‌گفتمانی جدید گشوده شده است. به مصداق «خوشر آن باشد که سر دلبران / گفته آید در حدیث دیگران»، در این کتاب، امامت اهل‌بیت علیهم السلام از طریق حدیث دیگران تبیین می‌شود، نه شیعه.

ناگفته نماند که مواد و ملاط این کار سترگ، کتاب *ملحقات احقاق الحق* است که حاصل سالها کوشش مرحوم حضرت آیت‌الله مرعشی نجفی و دستیاران ایشان است. اصل این کار در حدود سی مجلد است، و اینک ده محقق عهده‌دار پیرایش، افزایش، تصحیح و تکمیل آن هستند.

ترتیب *موسوعه الامامة* چنین است که در آغاز آن به موضوعات کلی امامت پرداخته می‌شود و سپس هر یک یا چند جلد به یکی از اهل‌بیت علیهم السلام اختصاص می‌یابد.

جلد اول و دوم این موسوعه در باره آیات نازل شده در شأن اهل‌بیت علیهم السلام است. جلد سوم تا پنجم، بر نصوص کلی امامت مشتمل است. جلد ششم تا پانزدهم به امیرالمؤمنین علی علیه السلام اختصاص دارد و شامل چهار بخش کلی است:

۱. حیات و احوال امیرالمؤمنین؛

۲. نصوص امامت آن حضرت؛

۳. فضایل و مناقب؛

۴. خلافت و امارت.

این مجلدات در دست تحقیق است. پس از آن، به

غیرتفسیری و غیرکلامی نیز مراجعه کرده‌اند.

این نوع پژوهش پیشینه‌ای طولانی دارد؛ حتی در میان نویسندگان و پژوهشگران اهل سنت مطالب فراوانی در باره اهل بیت علیهم‌السلام نوشته شده است، اما با این گستردگی که در مجموعه حاضر کار می‌شود، سابقه ندارد. پیش‌بینی می‌شود این مجموعه به سی جلد برسد، در حالی که کارهای دیگران بیشتر در قالب دو یا سه یا حداکثر پنج جلد بوده است. همچنین پژوهشگران شیعه، مانند علامه امینی در الغدیر، بیشتر در باره فصلی از مراتب اهل بیت علیهم‌السلام پژوهش کرده‌اند.

گروههای موسوعه بر حسب موضوعات پژوهش، تقسیم‌بندی شده‌اند. یک گروه وظیفه گردآوری و تنظیم و تسویب و تدوین نهایی احادیث نازل شده در شأن اهل بیت علیهم‌السلام را بر عهده دارد. گروه اهل بیت و امامت در باره اخبار و روایاتی پژوهش می‌کنند که به اهل بیت و امامت به معنی کلامی آن ارتباط دارند. یک گروه در باره امیرالمؤمنین علیه‌السلام تحقیق می‌کنند، که خود چندین بخش دارد. در حال حاضر، بخشهای زیست‌نامه، جنگها، فضایل و مناقب، و خلافت و امامت امیرالمؤمنین علیه‌السلام فعال‌اند.

این سه گروه، هم‌زمان مشغول تحقیق هستند. پس از اتمام کار این گروهها، تحقیقات جدید با استفاده از همین نیروها آغاز می‌شود. بعد از سامان یافتن تحقیقات در باره امیرالمؤمنین علیه‌السلام، پژوهش در باره حضرت زهرا علیها‌السلام و سایر ائمه علیهم‌السلام ادامه می‌یابد.

در این پژوهش، هیچ‌گونه استفاده‌ای از منابع غیرعامه نخواهیم کرد؛ حتی از دیگر فرقه‌های اسلامی و نیز سنیهای متشیع در این تحقیق بهره نمی‌گیریم؛ زیرا تعریف ما از منابع، آثار شناخته‌شده اهل سنت در میان اهل سنت است. در این تحقیق، ضوابط حدیث‌نگاری رعایت شده است. البته این کار در نگاه اولیه رنگ و بوی کلامی دارد، اما در واقع یک مجموعه حدیثی با لحاظ تمام ویژگیهای آن است. مثلاً پس از ذکر تمام سلسله سند، عین حدیث آورده می‌شود، و قسمتی از حدیث که این پژوهش به دنبال آن بوده است، نقل می‌گردد، و اگر خود ما نظری در باره سند حدیث داشته‌ایم، به هیچ وجه وارد متن آن نشده‌ایم، و آن را در پاورقی آورده‌ایم. همچنین با اعراب‌گذاری و شرح

و توضیح برخی واژه‌ها و اعلام و روایاتی که شبهه‌انگیز یا مغلق هستند، کوشیده‌ایم به خواننده کمک کنیم.

تهیه فهرستهای فنی متعدد، از جمله نمایه ریز موضوعات که در پایان کتاب خواهد آمد، از دیگر کارهای این مجموعه است.

گفتنی است که همکاران این مجموعه، جملگی افراد با سابقه و صاحب‌نظرند، و بدون هیچ‌گره علمی و با تسلط کافی، کار پیش می‌رود.

محمد کاظم محمودی:

در موسوعه بیشتر تلاش شده مصادر اولیه حدیث کشف و به آنها اکتفا شود. در واقع، می‌توان گفت بیشتر مصادر متقدمان، از قرن دوم تا پنجم، بررسی شده است. تکیه ما بر منابع قدیم‌تر است، و از منابع متأخر، در صورت دارا بودن امتیاز یا ویژگی، استفاده می‌شود. شیوه کار، موضوعی - مسندی است؛ یعنی احادیث به ترتیب موضوع تنظیم می‌شوند، و در داخل هر موضوع، به ترتیب مسند. مثلاً حدیث غدیر، صرف نظر از عنوان آن، به ترتیب حروف الفبای روات تنظیم می‌گردد. همچنین تمام روایات، از منابع مختلف، به صورت الفبایی آورده می‌شوند؛ به طوری که هر کس در جست‌وجوی حدیث مزبور باشد، به آسانی آن را از این مجموعه فراچنگ می‌آورد.

گفتنی است که تمام کتابهایی که احتمال داده می‌شد در آنها مطلبی وجود داشته باشد، بررسی شد، و در حد توان از منابع متأخر بهره نگرفته‌ایم.

ما به دنبال تنظیم و تدوین موسوعه‌ای در باره امامت هستیم، و *احقاق الحق* یکی از منابعی است که از آن استفاده می‌شود. البته با توجه به اینکه این کتاب از آثار متأخر است، به ندرت به آن مراجعه می‌شود. همچنین منابعی که *احقاق الحق* از آنها مطلب نقل کرده، در اختیار

هفتم، مطالب در باره محبت و حب ائمه معصومین می‌آید که در روایات اهل سنت با سه تعبیر حب، شیعه و حزب اهل بیت مطرح شده است. فصل هشتم، به مطالب در باره بغض و عداوت اهل بیت می‌پردازد، که به مسائلی از قبیل سب و قتال و لعن اهل بیت اشاره دارد. فصل نهم، به حقوق اهل بیت اختصاص دارد و شامل حقوقی است که در قرآن به صراحت به آنها اشاره شده، یا حقوقی که پیغمبر اکرم ﷺ آنها را ذکر کرده‌اند؛ مثل مودت یا صلوات بر پیامبر و آل پیامبر که بیش از سیصد حدیث صحیح‌السند در این باره وجود دارد. با اتمام کارهای این بخش، کلیات ویژه امامت نیز آماده خواهد شد.

حسین تقی زاده:

«غلو»، از مباحث مهم مطرح شده در ذیل موضوع حب و بغض ائمه است، و با عنوان محب غال و مبغض غال در روایات به چشم می‌خورد. ما هم در این بخش به نصوص و روایات آن خواهیم پرداخت. در کلیات امامت، از امامت به معنی رهبری جامعه اسلامی بحث می‌شود، و احادیث بر اساس بینش امامت عامه و نیاز جامعه اسلامی پس از پیامبر اکرم ﷺ به رهبر و امام، بررسی می‌گردند. بعد از آن، نصوص و روایات مربوط به امامت خاصه بر اساس اعتقادات شیعه پژوهیده می‌شوند. البته نص خاص در باره هر کدام از ائمه، در بخش ویژه آن امام آورده می‌شود.

محمد رضا جدیدی نژاد:

شیوه کار ما در دو محور خلاصه می‌شود:

۱. تخریح روایاتی که در مصادر اهل سنت در مذمت محاربین امام ﷺ ذکر شده است، اعم از اینکه حدیث (قول پیامبر) باشد یا آثار (اقوال صحابه و تابعین). نقل روایات مزبور، از آن رو اهمیت دارد که مثبت حقانیت امام و اصابت رأی آن حضرت با واقع است.

«تخریح» در اصطلاح عبارت است از استخراج و نقل حدیث از مصادر اولیه. قید «نقل» برای تمایز از معنای دوم تخریح است؛ زیرا در معنای دوم، بعد از استخراج حدیث از مصادر اولیه، چنانچه پژوهشگر در مقام تحقیق نسخه خطی باشد، فقط با ذکر نشانی، خواننده را به مصادر مزبور رهنمون

ماست. بنا بر این، مستقیماً به آنها مراجعه می‌کنیم. از سوی دیگر، بسیاری از کتابهایی که منبع *احقاق الحق و ملحقات* آن بوده‌اند، در *موسوعه منبع و مرجع* نیستند؛ زیرا منابع اولیه آنها در دسترس ماست. ممکن است صد یا هزار نفر بعد از احمد حنبل از مسند او یا از او یک حدیث را نقل کرده باشند، ولی با توجه به اینکه مسند احمد حنبل را در اختیار داریم، به سراغ کسانی نمی‌رویم که بعدها از او روایتی را نقل کرده‌اند.

در این بخش، آیاتی که در باره اهل بیت ﷺ است، یا آیاتی که در شأن نزول آنها آمده است و مراد اهل بیت بوده‌اند، و یا تفسیر به آنان شده، از منابع اهل سنت گردآوری شده است. اکنون شالوده نخستین بخش *موسوعه* تمام شده و مشغول مرتب‌سازی آن هستیم، و در دو جلد چاپ خواهد شد. با اینکه کتاب *شواهد التنزیل* بهترین کتابی است که در این باره نوشته شده است، به نظر می‌رسد کاری که در حال تدوین است، از نظر دقت و شمار روایات قابل مقایسه با آن نباشد.

ویژگی دیگر این کار، علاوه بر پرهیز از تکرار، در نظر گرفتن ترتیب سندی و الفبایی برای سهل‌الوصول بودن مطالب است. همچنین فقط بر منابع اهل سنت تکیه شده است. از این رو، *موسوعه* از همه کارهایی که تا کنون انجام پذیرفته، ممتاز است.

محمد جواد محمودی:

کارهای بخش کلیات امامت، در دو قسمت ویژه اهل بیت ﷺ و ویژه امامت انجام می‌شود. مباحث مربوط به کلیات امامت در خصوص اهل بیت، به نُه فصل تقسیم شده که عبارت‌اند از: شناخت و معرفت اهل بیت، سفارش‌های پیامبر در باره اهل بیت، خلقت اهل بیت، ذریه پیامبر، فضایل و مناقب اهل بیت. مطالب این شش فصل آماده شده است. در فصل

می‌شود و از روایات دیگر صحابه جدا می‌گردد. در این شیوه، اسامی صحابه بر اساس حروف معجم مرتب شده است.

روایات نقل شده در ذیل نام هر صحابی، چون از مصادر اولیه نقل شده‌اند، در قسمتی از سند با یکدیگر متفاوت‌اند. از این رو، اسناد این روایات نیز به حسب حروف معجم مرتب گردیده‌اند؛ یعنی روایتی که در سند آن نام تابعی ناقل از صحابی با حرف «ج» آغاز شده، مقدم می‌شود بر روایتی که در سند آن نام تابعی با حرف «خ» آغاز شده است. در باره اتباع تابعین و سایر راویان در طبقات دیگر نیز به همین ترتیب عمل می‌شود. دلیل اتخاذ چنین شیوه‌ای، امکان اشاره مجدد به اسناد روایاتی است که در یک طبقه آنها، دو یا سه راوی وجود دارد.

روایاتی که متن آنها همانند یکدیگر است، یا اختلافی اندک دارند، بعد از نقل نخستین متن، متنهای پسین حذف می‌شوند و فقط سند آنها باقی می‌ماند. این روش، تا پدیدار شدن اختلاف تعبیر ادامه می‌یابد.

روایاتی که در باره وقایع تاریخی هر یک از جنگهاست، به تفصیل نقل نمی‌شوند؛ زیرا مسائلی از قبیل اینکه فلان جنگ در چه سالی واقع شده و چه مدت ادامه داشته، به موضوع موسوعه (اثبات حقانیت امیرالمؤمنین علیه السلام) ربط ندارند. با این حال، مختصری از این گونه روایات، با عنوانهای مناسب و رعایت ترتیب وقایع تاریخی، در ابتدای هر جنگ آورده شده تا خوانندگان برای اطلاع از وقایع مزبور، مجبور نشوند مستقیماً به مصادر مراجعه کنند.

می‌شود، و اگر در مقام نگاشتن فهرست راهنما باشد، به نقل قسمتی از اول حدیث اکتفا می‌کند.

قید «مصادر اولیه» نیز برای خارج ساختن منابعی است که حدیث را از کتابهای نگاشته شده پیش از خود نقل کرده‌اند؛ فرق نمی‌کند که این منابع را قدمای اهل سنت نوشته باشند یا متأخران آنان. به عبارت دیگر، ملاک برای مصدر اول بودن، نقل حدیث از طریق مشایخ می‌باشد که توأم با تکثیر اسناد و در جاهای زیادی با اختلاف تعبیر در متن حدیث همراه است. بعد از پیدا کردن حدیث از مصدر اولی، نقل آن از منابع پسین، در صورت عدم اختلاف در تعبیر، کاری عبث است.

دانستن واسطه‌های منبع پسین در نقل روایت از مصدر اول، در موسوعه‌نگاری فایده‌ای ندارد. البته در صورتی که منبع پسین از منابع مهم، مانند کتب سته (صحیح بخاری و مسلم، سنن ابی داوود و نسائی و ترمذی و ابن ماجه) باشد، خوب است که در پاورقی، اخذ آنها از مصدر اولی با ذکر نشانی تذکر داده شود.

۲. دسته‌بندی موضوعی، تاریخی و مسندی روایات تخریج شده. بدین معنا که ابتدا روایات ذم اصحاب جمل، از روایات ذم معاویه و اصحاب وی جدا و مقدم می‌گردد. خود این روایات نیز به حسب اموری متعدد (همچون تفکیک احادیث از آثار صحابه و تابعین، و تقدم و تأخر وقایع) دسته‌بندی می‌شوند؛ یعنی روایات گوناگونی که از هر صحابی در باره آن موضوع نقل شده است، در ذیل نام خودش آورده